

Inventarul funerar și cronologia necropololei de la Telești-Drăgoiești, Gorj

Gheorghe CALOTOIU

Pe lângă resturile cremate (oase, cenușă, cărbune), în necropola de la Telești – Drăgoiești a apărut un inventar funerar relativ bogat, însă repartiția lui pe morminte este inegală.

Inventarul descoperit se poate clasifica în cinci categorii, respectiv ceramică, obiecte de uz comun, arme, piese de harnașament, podoabe. La tratarea diferitelor categorii nu se va forța clasificarea tipologică, iar analogiile se vor limita la strictul necesar, mai ales în cazul unor categorii comune și cu o largă circulație.

A. Ceramica

Această categorie este departe cea mai bine reprezentată în cadrul inventarului funerar, atât cantitativ cât și prin numărul de tumuli în care apare. De fapt, ea lipsește doar din șase tumuli, din care trei, T₈, T₉, T₅₁ sunt cenotaf (și aparțin variantei de ritual III_a). De asemenea, trebuie menționat că în 36 de morminte ceramica reprezintă singura categorie de inventar care a fost descoperită.

Trebuie specificat de asemenea, că numărul de vase întregi sau întregibile este destul de redus, predominând astfel fragmentele, care, după toate probabilitățile, provin de la vasele sparte la banchetul funebru. De altfel, majoritatea acestora poartă urme de ardere secundară, ceea ce arată că au trecut prin focul rugului funerar.

Deși există și vase de calitate mai bună, predomină net ceramica grosieră. Aceasta din urmă este lucrată din lut având ca degresant nisip, adesea granulos, este puțin frământată și destul de slab arsă, de unde și aspectul zgrunțuros și aspru la pipăit. Multe oase poartă însă urme de slip. Majoritatea vaselor au culoarea cărămidă – castanie, de diferite

nuanțe, dar există și vase cenușii sau de culoare cenușie – neagră.

Ornamentul, când apare, este reprezentat mai ales prin caneluri dispuse oblic sau vertical (în raport de tipul de vas). Brâul simplu sau alveolat este de asemenea utilizat. Destul de des întâlnite sunt proeminentele apucători, plate sau sub formă de buton. Cât privește ornamentul incizat, el apare doar într-un singur caz, anume pe un capac.

Se poate deci afirma că sub raportul tehnicii de lucru, a compoziției pastei și arderii, ceramica prezintă un aspect unitar.

Deși în cadrul necropolei a apărut un singur vas lucrat la roată (înceată), el reprezintă un element important în stabilirea cronologiei, atât a complexului de unde provine, cât și a necropolei în ansamblu.

În continuare se va încerca o clasificare pe tipuri a ceramicii descoperite în necropolă. Menționăm încă o dată că, fiind vorba de ceramică lucrată cu mâna și în mare parte fragmentară, o clasificare foarte detaliată nu apare oportună.

Străchini. În cadrul necropolei au fost descoperite 54 de străchini, întregi sau identificate prin marele număr de fragmente. De notat că în unele morminte apar două exemplare, iar în Tumulul 17 chiar patru.

Tipul I, net predominant, îl reprezintă strachina cu buza trasă spre interior (invazată). La unele exemplare extremitatea buzei este dreaptă, la altele rotunjită sau subțiată.

Un număr redus de exemplare sunt prevăzute cu caneluri oblice pe umăr. Strachina invazată (cu buza dreaptă, rotunjită sau subțiată, cu caneluri pe umăr sau necanelată), este tipul cel mai răspândit în prima epocă a fierului, ea continuându-și evoluția și la începutul celei de a doua epoci a fierului. Faptul fiind foarte bine cunoscut, ne vom limita aici doar la citarea unor descoperiri unde acest tip este bine reprezentat : Ferigile¹, Bistrița², Gătejești³, Alimpești⁴, Gogoșu⁵, Coțofenii din Dos⁶, Stoina⁷, Slobozia⁸.

După forma fundului, străchinile de acest tip pot fi împărțite în două variante. Prima, cunoscută pe întreg parcursul epocii hallstattiene, este strachina invazată cu fundul drept, având analogii și în zona noastră,

de exemplu Ferigile⁹, Slobozia¹⁰, dar și la nord de Carpați, de exemplu la Sanișlău¹¹. A doua variantă, mai numeroasă în cadrul necropolei, o reprezintă străchinile de același tip, dar cu fundul inelar sau sub formă de postament. Este evident că această variantă se dezvoltă din prima, începând cu Hallstattul târziu, fapt important pentru datare. Trebuie menționat în acest context că la Ferigile această variantă de strachină este vag reprezentată, existând doar foarte puține exemplare ce ar putea fi, eventual, avute în vedere¹². De altfel, vasele (inclusiv străchini) cu fund inelar (mai mult sau mai puțin înalt) devin o prezență semnificativă în perioada următoare, așa cum o arată exemplare descoperite la Coțofenii din Dos¹³ sau Făurei¹⁴.

În această variantă se include și strachina lucrată la roată înceată, aflată în tumulului 43. Ea are buza trasă spre interior, fundul inelar și, foarte semnificativ, este de culoare cenușie – deschisă, culoare care, prin frecvență, devine caracteristică mai ales ceramicii fine din perioada următoare. De notat că ea a apărut la aceeași adâncime cu restul inventarului din mormânt și că nu au fost sesizate indicii că ar putea fi rezultatul unei intervenții ulterioare în acest tumul.

Tipul II este rar întâlnit, fiind reprezentat de strachina tronconică cu buza dreaptă și fund inelar, aflată în T₂₈. Strachina are culoare cenușie. În același tip s-ar putea include și o strachină fragmentară, aflată în T₂₉, care are însă buza îngroșată. Notăm că acest tip este mai rar întâlnit pe parcursul epocii hallstattiene. La Ferigile ocupă cca. 3 % din materialul ceramic și este considerat ca o formă "mai nouă" în cadrul necropolei¹⁵. Faptul că strachina din T₂₈ are fund inelar, este cenușie și că este asociată în cadrul mormântului cu o cană fină, tot cenușie, arată că trebuie datată ceva mai târziu decât exemplarele asemănătoare de la Ferigile.

Vase borcan. Această categorie, aparținând ceramicii grosiere, este reprezentată prin 18 exemplare. Vasele borcan sunt lucrate din pastă cu impurități, având ca degresant nisip și pietricele. Lutul fiind puțin frământat și arderea slabă, vasele sunt poroase și friabile, iar pereții

superficial neteziți. Culoarea este cărămizie – brună, uneori cu pete cenușii sau negre, multe fragmente purtând urme de ardere secundară.

Spre deosebire de exemplarele datând din perioadele mai timpurii ale primei epoci a fierului, care sunt mai înalte și mai zvelte (de unde și numele de vase sac), vasele de acest tip de la Telești – Drăgoiești sunt mai scunde. Este deci mai potrivită, în cazul nostru, denumirea de vase borcan. Pereții acestor vase sunt drepecți sau aproape drepecți, iar, de la caz la caz, buza este ușor curbată spre interior sau exterior. Decorul constă din brăuri alveolate sau crestate, adesea întrerupte de butoni.

Larga răspândire a vaselor borcan în perioada târzie a primei epoci a fierului, ca și în etapa următoare, este dovedită de numeroase descoperiri, cum sunt cele de la Ferigile¹⁶, Bistrița¹⁷, Gătejești¹⁸, Băbeni¹⁹, Govora – Poieni²⁰, Alimpești²¹, Gura Padinii²², Gogoșu, Bâzdâna²³, Stoina²⁴.

Comparația cu Ferigile oferă câteva repere importante. Astfel, în amintita necropolă vasele sac sunt în general mai zvelte, iar ornamentele, adică brăul alveolar, butonii sau brăul de împunsături (acest din urmă ornament nu apare la Telești – Drăgoiești) sunt dispuse totdeauna orizontal și în treimea superioară a vasului. Spre deosebire de Ferigile, vasele sac de la Telești – Drăgoiești sunt mai scunde, brăul alveolar coboară adesea pe sau sub diametrul maxim, existând și brăuri duble sau brăuri dispuse oblic. Trebuie remarcat de asemenea că dispunerea brăului alveolar pe sau chiar sub pântecul vasului, ca și prezența brăului alveolar dispus oblic sau vertical, este caracteristică perioadei Latene.

Rezultă deci că vasele borcan de la Telești – Drăgoiești au un aspect sensibil evoluat, adică sunt mai târzii decât cele de la Ferigile, fapt ce se repercutează și asupra cronologiei necropolei cercetată de noi. Iată deci că analiza acestei categorii de vas – considerată comună și puțin semnificativă – poate oferi indicii importante pentru cronologia unor obiective.

Vase de formă bitronconică cu torți. Trebuie menționat că oale mari, de tipul celor cunoscute sub denumirea de vase (sau urne)

bitronconice, nu au apărut în necropola de la Telești – Drăgoiești. Forma bitronconică este însă reprezentată de câteva vase, prevăzute cu două torți dispuse pe pântec și gât. După dimensiuni (cel din T_2 are $\hat{I} = 15,4$ cm, iar cel din T_4 are $\hat{I} = 21,5$ cm, ele par să fi avut rostul unor căni mari, utilizate la păstrat lichide și nu pentru băut. Căni de forme identice sau foarte apropiate, inclusiv pentru exemplarul prevăzut cu prag între corp și gât) se află în necropola de la Ferigile, fapt ce face inutile alte comentarii²⁵.

Cești. Reprezintă vase de băut, în morminte rolul lor ritual fiind identic. În cadrul necropolei s-au descoperit două tipuri.

Tipul I este reprezentat de ceștile cu corpul tronconic, fundul plat și prevăzute cu o toartă supraînălțată. Sunt executate din pastă relativ grosieră, de regulă având ca degresant nisip. Pe unele exemplare se păstrează urme de slip. Culoarea este roșcat – maronie de diferite nuanțe. Torțile sunt rotunde în secțiune sau în bandă. Unele exemplare apar fragmentare, desigur ca rezultat al ceremonialului funebru. Înălțimea variază între 5,6 cm (cazul ceștii din T_{17}) și 11,2 cm (ceașca din T_5). Față de tipul II (cu corpul bombat), ce va fi prezentat mai jos, ceștile cu corpul tronconic apar mai rar (T_5 , T_{17} , T_{40} , T_{46} , T_{50} , T_{52}). Acest tip de cești este caracteristic întregii perioade hallstattiene, motiv pentru care nu sunt posibile corelații cronologice sau culturale semnificative, forma rămânând practic neschimbată²⁶.

În etapa târzie a primei epoci a fierului, ele constituie un tip de cești bine cunoscut în aria grupului Ferigile. Astfel, în necropola eponimă ele apar în toate tipurile de morminte, reprezentând cca. 7 % din întregul material ceramic²⁷. De reținut că și la Ferigile astfel de cești au în general dimensiuni mici și sunt lucrate din pastă grosolană. La Ferigile li se atribuie rolul de lingură. Nu se poate afirma același lucru pentru cele descoperite la Telești – Drăgoiești. De notat de asemenea că, spre deosebire de Ferigile, la Telești – Drăgoiești nu apare varianta cu butoni pe toartă. Analogii pentru tipul discutat de cești se pot constata la Bistrița²⁸, Gătejești²⁹, Govora – Poieni³⁰, Orlești – Valea Sălei³¹,

Alimpești³², Gogoșu³³, Coțofenii din Dos³⁴.

Tipul II este reprezentat de ceștile cu corpul bombat, buza evazată și prevăzute cu una sau două torți. Deoarece bombarea corpului și gradul de evazare al buzei este diferit de la exemplar la exemplar (și pentru că există exemplare asemănătoare, prevăzute cu una sau două torți), nu considerăm utilă desprinderea unor variante, care, oricum ar fi prea multe și fără finalitate sub raport cronologic. Expunerea se va limita deci la câteva considerații și amintim mai întâi că acest tip de cești predomină în cadrul necropolei (bineînțeles în comparație cu tipul I).

Ceștile cu corpul bombat și buza evazată se întâlnesc de-a lungul întregii perioade hallstattiene. Pentru Transilvania cel puțin, faptul este ilustrat prin cercetările de la Teleac, unde astfel de cești au fost atestate în toate cele trei niveluri de locuire³⁵. De reținut că o parte din exemplarele de la Teleac sunt ornamentate.

Exemplarele descoperite la Ferigile au fost clasificate, după gradul de accentuare al profilului, în trei grupe, iar după mărime în alte două (cești și ceșcuțe), constatându-se că ceștile reprezintă 6,3 % din materialul ceramic, iar ceșcuțele 2,5 %³⁶. De menționat este și faptul că la Ferigile majoritatea exemplarelor ilustrate sunt prevăzute cu caneluri în zona diametrului maxim (dispuse vertical sau oblic). La Telești – Drăgoiești însă ornamentația lipsește, fie că e vorba de ceștile cu o toartă sau de cele cu două torți, excepție făcând doar o ceașcă cu două torți, prevăzută cu caneluri verticale pe pântec. Lipsa ornamentului pe ceștile de la Telești – Drăgoiești (bineînțeles cu excepția menționată) reprezintă încă un indiciu că această necropolă se înscrie în faza finală a grupului Ferigile și că, după toate probabilitățile, depășește în timp ultima fază de evoluție a necropolei eponime. Trebuie totuși menționat și faptul că o ceașcă cu două torți, neornamentată, mai amintește de alura ceștilor caracteristice culturii Basarabi.

Și o ultimă observație: deși au beneficiat de o clasificare foarte amănunțită (după profil și mărime), ceștile cu pântec de la Ferigile dau totuși, pe ansamblu, o imagine sensibil unitară, ca un tip bine constituit.

În contrast cu acestea, cele de la Telești – Drăgoiești oferă un tablou mai “pestriț”, mai “diversificat”, lăsând impresia că au fost făcute pentru și cu ocazia fiecărei înmormântări. Desigur, faptul este perfect posibil, dar e tot atât de adevărat că nu se poate aduce nici un argument concret în sprijinul acestei ipoteze.

Cupe cu picior. În această categorie se încadrează trei vase de lut, lucrate din pastă cu nisip și având culoare cărămidie. Toate trei sunt prevăzute cu picior înalt, de formă tronconică, ușor lătită la bază. După forma corpului se pot distinge două variante.

Prima variantă are corpul emisferic și buza întoarsă spre interior. Cupa descoperită în T_1 și aparținând acestei variante este lucrată îngrijit, din pastă fină și poartă urme de slip.

Celei de-a doua variante în aparțin două cupe cu picior cvasi identic, dar cu corpul tronconic și cu buza dreaptă, descoperite în T_{19} și T_{33} (exemplarul din acest tumul este miniatural). Spre deosebire de cupa aparținând primei variante, cupele cu corpul tronconic sunt executate din pastă grosieră.

Analogii pentru cupele de la Telești – Drăgoiești găsim în necropola de la Ferigile, unde apar așa numitele pahare globulare prevăzute cu suporturi înalte, identice ca formă cu piesele descrise mai sus. Specificăm că în afară de exemplarele de la Ferigile, Curtea de Argeș și Măgurele, menționate de Al. Vulpe³⁷, nu cunoaștem alte analogii apropiate. Desigur, s-ar putea obiecta că forma cupelor de la Telești – Drăgoiești este ușor diferită de cele de la Ferigile, care sunt globulare. Modul de concepere și utilitatea acestor cupe este, totuși, identică, iar aceasta subliniază încă o dată unitatea – în diversitate – a lumii geto – dacice în Hallstattul târziu, din zona subcarpatică meridională.

Vas cu trei picioare. Acest vas, descoperit în tumulul nr. 3, are corpul ușor rotunjit, gâtul tronconic înalt și buza dreaptă. Pântecul este ușor reliefat de un brâu prevăzut cu caneluri oblice. Vasul este prevăzut pe fund cu trei piciorușe ușor conice, dispuse grupat.

Are culoare cenușie, iar pasta conține nisip granulos (dimensiuni:

Î = 12,6 cm, diam. gurii = 15,3 cm).

Deși forma a impus o tratare separată, este evident că vasul reprezintă tot o cupă. O ruptură pe o mică porțiune a corpului pare să indice locul unei torți (rupte din vechime) sau, mai curând, locul unui buton de sprijin, așa cum o sugerează paharele globulare de la Ferigile, prevăzute cu butoni³⁸.

Capace. În cuprinsul necropolei au fost descoperite două capace. Astfel, în T₂₅, împreună cu un vas mic bitronconic cărămiziu, prevăzut cu caneluri orizontale pe gât și zona bombată a corpului, a fost aflat un capac de culoare cenușie, prevăzut cu un buton tronconic de prindere. Un al doilea capac, de formă apropiată, dar având un buton de prindere mai înalt ornamentat cu incizii, a fost descoperit în T₄₅. Și acest capac s-a aflat în apropierea unui vas mic, fragmentar. Trebuie menționat că vasele care s-au aflat în apropierea celor două capace nu conțineau resturi cremate. Rezultă deci că ele nu au avut rolul de capace pentru urne, ci acela de vase de ofrandă.

De notat că ambele capace sunt cu prag de fixare, deci de tip evoluat, cunoscute și utilizate în epoca Latene³⁹.

Deocamdată, pentru Hallstattul târziu nu putem oferi o analogie apropiată, dar trebuie menționat că în cadrul grupului Ferigile, capace de acest fel nu ne sunt cunoscute. Fragmentele indicând un tip de vas în formă de clopot, pot proveni tot de la capace.

Vase miniaturale. Fără să reprezinte o prezență constantă, vasele miniaturale sunt, totuși, bine cunoscute în prima epocă a fierului (ca și în epocile anterioare)⁴⁰. Ele constituie un fel de replici ale vaselor utilizate, dar destinația lor rămâne încă în discuție. : dacă sunt jucării sau în ele se păstrau substanțe utilizate în practicile magice⁴¹. De notat că în T₂₇, de mici dimensiuni (4,80 x 4,75), toate cele trei vase descoperite erau miniaturale. Foarte probabil mormântul aparținea unui copil.

Cu excepția unor pahare globulare și a unor ceșcuțe de mici dimensiuni, la Ferigile nu se amintește de această categorie.

Cât privește vasele miniaturale aflate în necropola de la Telești –

Drăgoiești sunt de precizat următoarele: vasul miniatural ce provine din T_{15} , care, după armele descoperite, aparține unui luptător. Tot dintr-un mormânt de luptător (T_{33}) provine o cupă cu picior, miniaturală. În schimb, cănița (fig. 26) aflată în T_{17} , ca și vasele miniaturale din T_{19} sunt asociate numai cu ceramică și, din acest motiv, pot fi apreciate ca provenind din mormintele de femei sau, poate, de copii.

La prezentarea diferitelor forme de vase au fost subliniate aspectele considerate importante, mai ales pentru datare. Nu este deci necesar a reveni acum asupra lor, cu atât mai mult cu cât ele vor fi avute în vedere la stabilirea cronologiei.

B. Obiectele de uz comun

Fusaiole. Categoria este reprezentată printr-o singură piesă, descoperită în T_{49} . Tumulul era de mici dimensiuni (4,30 x 4,10 m, înalt de 0,28 m) și, după inventar, aparținea cu siguranță unei femei. Fusaiole este de formă bitronconică, având diametrul de 5,4 cm.

Fusaiolele tronconice sau bitronconice, ca exemplarul aflat în T_{49} sunt cunoscute în diferite epoci, inclusiv în prima epocă a fierului⁴². Fiind o categorie comună, fără semnificație cronologică sau culturală, se va menționa aici doar faptul că în necropola de la Ferigile nu sunt găsite fusaiole.

Cute de piatră (gresie). În T_3 a fost descoperită o cute de forma unui con alungit, rotundă în secțiune, ruptă la un capăt. Al doilea exemplar, de formă dreptunghiulară și prevăzut cu orificiu de prindere, a fost aflat în T_{12} . De menționat că în ambele cazuri aceste ustensile s-au aflat asociate cu câte un cuțit de luptă. Cutea de gresie, adesea prevăzută cu orificiu de prindere, pentru a putea fi atârnată, este o categorie comună. Răspândită și utilizată fără vreo limită în timp sau spațiu, ea nu oferă elemente de interpretare. În perioada hallstattiană ea apare atât în așezări⁴³, cât și în necropole, inclusiv la Ferigile⁴⁴. În tumulul 110 de la Ferigile, o bară din fier este considerată drept cute⁴⁵. În lipsa unor analogii,

interpretarea trebuie privită cu rezerve.

C. Arme

Raportate la numărul mormintelor descoperite, armele și piesele de harnașament din necropola de la Telești – Drăgoiești sunt reduse numeric în comparație cu cele de la Ferigile.

De la început trebuie menționat și un alt aspect, anume că la Telești – Drăgoiești lipsesc o serie de categorii prezente la Ferigile. Astfel, la Telești – Drăgoiești nu apar pumnale akinakes, ca tip distinct, adică așa cum sunt cunoscute în Transilvania și chiar la Ferigile, faptul în sine nefiind lipsit de semnificație cronologică.

Lipsește de asemenea topoarele de tip celt, topoarele cu aripioare, topoarele ciocan și cele bipene, tipuri cunoscute la Ferigile, unde apare și o categorie de săgeți neatestată la Telești – Drăgoiești.

În această necropolă există numai trei morminte în care apar mai multe piese ținând de categoriile aici discutate. De asemenea, unele piese sunt puternic corodate de rugină sau se păstrează fragmentar, fapt ce face dificilă (și uneori ipotetică) clasificarea lor tipologică.

Săbii. În această categorie sunt de inclus trei piese, toate foarte puțin curbate și prevăzute cu un tăiș. Prima, descoperită în tumulul nr. 6, are lungimea de 44,5 cm, din care mânerul de 12,6 cm. Pe mâner sunt șase nituri, din care patru (mai mari) sunt plasate longitudinal și două (mai mici) transversal, spre baza mânerului. Evident, cu aceste nituri erau fixate îmbrăcămintea și garda mânerului.

A doua sabie a fost aflată în tumulul nr. 10. Are lungimea totală de 51 cm, din care lama de 38,3 cm. Pe mâner sunt trei nituri (mai mari) dispuse longitudinal și două (mai mici) dispuse transversal, cu scopul menționat mai sus.

A treia sabie provine din tumulul nr. 32. Are lungimea totală de 42,5 cm, iar pe mâner trei nituri.

Spre deosebire de săbiile din tumulul 6 și 32, care reprezentau

singurele obiecte din fier în tumulii respectivi, sabia din tumulul nr. 10 era asociată cu o lance și un cuțitaș, ceea ce arată că aici fusese înmormântat un personaj de rang înalt în comunitate, probabil o căpetenie.

Aprecierea celor trei piese drept săbii a fost sugerată de lungimea lor apreciabilă. Considerăm necesară această explicație, deoarece Al. Vulpe afirmă că lungimea medie a cuțitelor de luptă de la Ferigile este de 23 cm⁴⁶, încadrând totuși două piese, comparabile ca lungime cu ale noastre, tot în categoria cuțitelor de luptă, deși constată că sunt "tipuri diferite".

Pe lângă cele două piese de la Ferigile, pe care înclinăm a le considera tot săbii, alte analogii se pot cita de la Gura Padinei⁴⁷ și Gogoșu⁴⁸. Menționăm că și la Ferigile unele exemplare, inclusiv piesa cu lungimea de 46 cm sunt prevăzute cu nituri⁴⁹. Piese asemănătoare tipologic, dar și ca mărime, prevăzute de asemenea cu nituri la mâner sunt atestate și mai târziu, în perioada clasică, a culturii daco – getice, fiind considerate săbii⁵⁰.

Cuțite de luptă. Au fost găsite trei exemplare, din care două în stare fragmentară. În mormintele în care au fost descoperite nu apar alte arme.

Din cuțitul aflat în T₃ se păstrează mânerul prevăzut cu două volute în partea superioară și o porțiune din lama cu un tăiș. Partea păstrată are 11,6 cm, dar piesa trebuie să fi avut cel puțin 20 cm. Datorită celor două volute, s-ar putea încadra într-o variantă aparte, putându-se presupune că ele reflectă, vag și stângaci, ideea de akinakes cu antene și un tăiș, cunoscut în cadrul grupului Ferigile, la Curtea de Argeș⁵¹.

Al doilea cuțit provine din tumulul nr. 50. Este păstrat fragmentar și are un singur tăiș, iar pe mâner nituri.

Al treilea cuțit a fost descoperit în tumulul 56. Fragmentul păstrat are 8,6 cm și prezintă o parte din lamă (cu un tăiș) și din mâner, pe care se văd două nituri.

Deși fragmentare, se poate aprecia că cele trei piese prezentate reprezintă cuțite de luptă, comparabile tipologic și ca mărime cu cele

descoperite, în număr apreciabil, la Ferigile⁵².

De altfel, cuțitele de luptă cu un tăiș, având o formă mai mult sau mai puțin curbată, vor reprezenta arma specific dacică din perioada Latene⁵³.

Pumnale. Categoria este reprezentată de un singur exemplar, descoperit în tumulului nr.12. Lama este subțiată spre vârf, are două tăișuri și o nervură mediană bine reliefată. Mânerul este prevăzut cu patru nituri. Lungimea păstrată a pumnalului este de 17,6 cm. Notăm că pe pumnal a fost descoperită o cute de gresie.

Pumnalele cu două tăișuri și lama ovală, databile spre sfârșitul Ha B și mai ales în Ha C au apărut la Teleac. Tot de acolo provine și un pumnal scurt, cu nervură mediană și nituri la mâner⁵⁴.

Pumnalul de la Telești – Drăgoiești are deci precedente pe teritoriul României. De altfel, nervura mediană (mai mult sau mai puțin pronunțată) este caracteristică și pumnalelor akinakes din Ha D⁵⁵, inclusiv de la Ferigile⁵⁶.

Cuțitașe. În necropola de la Telești – Drăgoiești au fost descoperite șapte exemplare, anume în tumulii nr.2, 10, 37, 43, 52, 54 și 58. Au forma (lama) ușor curbată și un singur tăiș. Exemplarele întregi au lungimea de 11,2 cm (T₄₃) și 9,8 cm (T₅₂), aceste exemplare fiind prevăzute și cu nituri la mâner. Deși restul pieselor s-au păstrat fragmentar, se poate totuși aprecia că ele nu depășeau dimensiunile menționate.

Această categorie, cunoscută prin exemplare din fier bine datate din faza superioară a Hallstattului timpuriu⁵⁷, devine comună și larg răspândită în Hallstattul târziu, în diferite zone și medii culturale, fiind atestată în așezări și necropole.

Faptul fiind binecunoscut, amintim aici doar că la Ferigile s-au descoperit cca. 30 de exemplare⁵⁸, alte piese fiind menționate la Gogoșu⁵⁹, Bârsești⁶⁰, Coțofenii din Dos⁶¹.

Vârfuri de lance. Categoria este reprezentată prin opt exemplare, descoperite în șase tumuli : nr. 10, 15, 16, 29, 33, 35. În

tumulul nr. 15 s-au aflat două lănci întregi așezate pe o strachină și un fragment de tub de înmănușare de la un al treilea exemplar. În tumulul nr.29 s-a aflat numai un fragment de tub de înmănușare.

În tumulul nr. 10 lancea era asociată cu o sabie și un cuțitaș. În ceilalți tumuli, în care au apărut lănci, nu au fost descoperite alte obiecte de metal.

Lăncile sunt foliforme, lamele au nervură mediană, iar tuburile de înmănușare sunt ușor conice. Lungimea variază între 21,4 cm (lancea din T₅₃) și 42,8 cm (unul din exemplarele din T₁₅). Fiind executate prin forjare, este evident că lăncile se deosebesc între ele prin lungimea lamei sau a tubului de înmănușare, existând deosebiri și la lățimea lamelor ca și la gradul de reliefare a nervurilor mediane. Aceasta fiind situația și ținând cont și de gradul accentuat de corodare al majorității exemplarelor, o calificare tipologică rămâne irelevantă. De altfel, asocierea în tumulului nr. 15 a două lănci, una cu lama îngustă, a doua cu lama lată și nervură proeminentă, arată clar că imaginarea unor variante nu conduce la indicii de ordin cronologic și că unele deosebiri formale sunt rezultatul procedului de execuție prin forjare.

Beneficiind de un lot considerabil de lănci la Ferigile, Al. Vulpe a încercat o clasificare destul de detaliată, constatând însă că așa numitul tip A este atestat atât în nordul cât și în sudul necropolei. De asemenea, dacă luăm în considerație o altă afirmație a autorului mai sus citat, anume că lăncile lungi sunt o caracteristică a lumii ilire, trebuie să acceptăm și la Telești – Drăgoiești o oarecare influență iliră. Dar, cu sau fără această influență, lăncile reprezintă o categorie frecventă în zonă, așa cum o dovedesc descoperirile de la Gura Padinii⁶³, Gogoșu⁶⁴, Alimpești⁶⁵, Răureni⁶⁶.

D. Piese de harnașament

Categoria este reprezentată printr-o zăbală din fier, constând din două psalii și un muștiuc compus din două piese. A fost descoperită în tumulul nr.2, împreună cu resturi cremate. Cele două psalii, ușor

curbate în "S", sunt prevăzute cu butoni la capete. În zona centrală, care este lătită, se află două orificii. Muștiucul este format din două bare îndoite la capete, pentru a fi prinse între ele și de psalii.

La Ferigile s-au aflat mai multe zăbale, clasificate în patru tipuri, unele cu variante. De notat că tipurile A și C₂ au psaliile prevăzute la ambele capete cu butoni conici. Pentru psaliile noastre, prevăzute cu orificii în interiorul lătit al pieselor, analogii mai apropiate oferă tipul B de la Ferigile⁶⁷. Totuși, aceste psalii se deosebeau de cele de la Telești – Drăgoiești prin aceea că au trei orificii, iar butonii apar doar la un capăt, celălalt capăt al psaliilor fiind lătit.

La Tigveni, "Babe", în tumulul nr.15, s-a aflat o psalie cu două ochiuri dispuse în zona centrală, dar această psalie se termină la un capăt printr-o reprezentare zoomorfă (cap de vultur stilizat), celălalt capăt fiind rupt. Piesa este datată în secolul V a. Chr.⁶⁸.

În aceste condiții, cea mai bună analogie în zonă o oferă o psalie descoperită în așezarea de la Coțofenii din Dos. Ca și psaliile de la Telești – Drăgoiești, psalia de la Coțofenii din Dos este ușor curbată în "S", are capetele terminate în butoni și partea centrală lătită, prevăzută cu două orificii. Datează din prima jumătate a secolului al IV-lea a. Chr.⁶⁹. Alte piese, mai mult sau mai puțin asemănătoare, pot fi amintite la Chotin⁷⁰, ca și în aria Szentes – Vekerzug⁷¹.

Verigă din fier. O astfel de piesă a fost descoperită în T₄₀, într-o ceașcă tronconică. Este corodată de rugină. Veriga este prevăzută cu un buton. Are diametrul de 4,8 cm și grosimea de 0,4 cm. Fiind un obiect simplu, comun, frecvent întâlnit, prezentarea unor analogii este inutilă. Menționăm doar că astfel de verigi apar adeseori cu alte piese de harnașament, fiind utilizate la petrecutul sau îmbinarea curelelor căpăstrului. Alteori însă, petrecute pe centură, erau utilizate pentru atârnat arme sau alte obiecte. Considerăm că, mai probabil, aceasta era utilitatea practică a verigii amintite aici.

E. Podoabe

Doar două piese ilustrează această categorie în cadrul necropolei. Cauza principală pare a fi următoarea: obiectele de podoabă, executate mai ales din bronz, nu au rezistat focului rugurilor.

Brățară. În tumulul nr. 26, alături de două străchini s-a aflat o brățară de bronz închisă. Are diametrul de 7,2 cm, este rotundă în secțiune și groasă de 0,7 cm. Bronzul din care a fost executată era de bună calitate, fapt dovedit de patina de culoare verde închisă. Pe corp, anume la exterior, brățara este prevăzută cu trei grupe de câte trei proeminente, dispuse simetric, adică la distanțe egale unele de altele.

Ca analogii se pot cita exemplare asemănătoare aflate în mormântul nr. 9 din cimitirul II de la Bugeac⁷² și în necropola de la Murighiol⁷³. O altă brățară, ornamentată cu patru grupe de câte trei proeminente datată în sec. IV a. Chr., a fost aflată în necropola de la Enisala⁷⁴.

Notăm că toate brățelele de bronz din necropola de la Ferigile au capetele petrecute⁷⁵. Pentru teritoriul Moldovei amintim un exemplar asemănător, descoperit la Huși – Corni⁷⁶.

În legătură cu această brățară trebuie amintite două aspecte, nu lipsite de semnificație. Am menționat mai sus că bronzul din care a fost executată este de bună calitate. Foarte probabil este o piesă de import, executată în una din cetățile vest – pontice, fapt sugerat și de piesele din Dobrogea. Apoi, nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că, în necropolele dobrogene brățelele amintite se datează în secolul al IV-lea și chiar începutul secolului al III-lea a. Chr.

Brățara din tumulul 26 reprezintă deci, prin analogiile sale, un important reper cronologic pentru acest tumul, dar și pentru necropolă în ansamblu, sugerând, alături de alte elemente, că necropola de la Telești – Drăgoiești aparține orizontului târziu și final al grupului Ferigile, devansând însă sensibil ultima fază de evoluție a necropolei eponime. Că așa stau lucrurile o arată și faptul că, în același tumul nr. 26, această

brățară era asociată cu o strachină de culoare cenușie.

Pendantiv. Tot în tumulul nr. 26 s-a aflat, dar într-o accentuată stare de degradare, un pendantiv din bronz, de forma unui clopoțel, având înălțimea de 3,5 cm și diametrul gurii de 2,3 cm. Este o piesă insolită, pentru care, deocamdată, nu putem oferi analogii din această perioadă. În orice caz, tumulul nr. 26, în care au apărut brățara și pendantivul în formă de clopoțel pare a fi aparținut unei femei cu rang înalt, probabil soția unei căpetenii.

CRONOLOGIA NECROPOLEI

Pe parcursul prezentării inventarului arheologic descoperit în cadrul necropolei tumulare de la Telești-Drăgoiești s-a încercat de fiecare dată, când a fost posibil, să se scoată în evidență elementele de datare care rezultă din discutarea diferitelor categorii, precum și a analogiilor cunoscute din literatura de specialitate la care am avut acces. Fără a repeta cele menționate în capitolul anterior, se va încerca o sintetizare și coroborare a datelor de ordin cronologic, scopul urmărit fiind acela de a stabili o cronologie de ansamblu a necropolei, cât mai apropiată de realitate. Totodată, pe baza ceramicii și a pieselor de metal, precum și a modului în care se asociază în unele complexe, este posibilă o anumită departajare în timp a unor morminte. Totuși, trebuie spus că, datorită caracterului auster al majorității mormintelor, în care inventarul constă numai din unul sau două vase (deci dintr-un inventar comun și adesea nesemnificativ diferențiat), eșalonarea cronologică strictă a mormintelor în cadrul necropolei este foarte greu, chiar imposibil de realizat. În orice caz, o încercare de "stratigrafie orizontală" nu ar oferi elemente semnificative, de natură să o justifice. De altfel, în majoritatea descoperirilor arheologice există elemente directoare pe baza cărora se stabilește cronologia. Astfel de elemente oferă și necropola de la Telești-Drăgoiești.

Ceramica, categoria de departe cea mai numeroasă, oferă

primele elemente de cronologie, atât prin anumite modificări sesizabile la unele tipuri de vase, cât și prin coloritul unor exemplare. Și pentru că necropola de la Telești-Drăgoiești aparține grupului Ferigile, comparațiile vor viza, în mod necesar, în primul rând, situația din necropola eponimă.

Mai întâi este de remarcat că ceramica de la Telești-Drăgoiești este mult mai săracă în forme decât Ferigile. La Telești-Drăgoiești lipsesc străchinile căzănel și străchinile evazate. Lipsesc și ceștile tronconice cu buton pe toartă supraînălțată și, de asemenea, cele ornamentate. Deci, indiferent care strategie orizontală de la Ferigile se are în vedere – cea inițială sau cea ulterioară – lipsa categoriei la Telești-Drăgoiești indică o datare sensibil mai târzie a necropolei aici discutate.

Apropieri mai evidente are ceramica de la Telești-Drăgoiești cu ceramica fazei IIIB de la Ferigile, ceramică de factură comună, dar cu elemente La Tène. De notat că despre faza III de la Ferigile, Al. Vulpe afirmă că "este sigur mai nouă decât fazele I și II, indiferent de ordinea acestora din urmă"⁷⁷.

Faptul că, în comparație cu Ferigile, ornamentele de la Telești-Drăgoiești se reduc practic la caneluri, dar și acestea pe un număr redus de vase, este iarăși un argument pentru datarea mai târzie a acestei necropole. La discutarea ceramicii s-a menționat de asemenea că vasele borcan, mai scunde și mai bombate la Telești-Drăgoiești, arată de asemenea o datare mai târzie. Același indiciu îl oferă și aspectul mai îngrijit al ceramicii de la Ferigile. Lipsa totală a ornamentelor derivate din cultura Basarabi (existente însă la Ferigile) arată că între sfârșitul acestei culturi și începutul necropolei de la Telești-Drăgoiești se interpune o destul de lungă perioadă de timp⁷⁸.

O serie de alte elemente semnificative pe care le prezintă ceramica de la Telești-Drăgoiești, dar care lipsesc la Ferigile, se cer de asemenea amintite. Astfel, dacă la Telești-Drăgoiești apar frecvent vase, mai ales străchini cu fund inelar sau în formă de postament – care, cum s-a arătat, devin o prezență semnificativă în secolele IV-III a. Chr. – la Ferigile acest element nu este prezent.

Brăul alveolat, dispus oblic sau vertical și coborât spre mijlocul vasului, deși apare la sfârșitul Ha. D. este caracteristic perioadei La Tène, fapt bine cunoscut de altfel. Acest tip de brâu se întâlnește și pe un vas un vas borcan de la Telești-Drăgoiești. Aproximativ în aceeași etapă se întâlnește și la Sanislău⁷⁹, iar la Coțofenii din Dos apare în context databil în a doua jumătate a secolului al IV-lea⁸⁰. La Fergile, brăul dispus oblic sau vertical nu se întâlnește.

Fără să fie prea numeroase, vasele de culoare cenușie – și ele caracteristice epocii La Tène – apar la Telești-Drăgoiești în T₂₅, T₂₆ (strachină, asociată cu brățară de sec. IV, început de sec. III a. Chr), T₂₇ (două vase miniaturale), T₂₈, T₄₀. Vase de culoare cenușie negricioasă mai apar în T₄₅ și T₄₈. De reținut că vasele cenușii de la Telești-Drăgoiești sunt în general lucrate din pastă mai îngrijit aleasă, decât cele de culoare roșcat maronie. Notăm că la Fergile ceramica cenușie nu este menționată. În fine, reamintim că la Telești-Drăgoiești s-a aflat și o strachină cenușie cu fund inelar, lucrată la roată înceată (T₄₃), ceramica la roată nefiind atestată în necropola de la Fergile. Ceramica de la Telești-Drăgoiești tinde deci a se plasa cu precădere în secolul al IV-lea a. Chr.

Armele puse în discuție și ele anterior, reprezintă categorii mai dificil de încadrat în timp. Trebuie specificat totuși că atât prin descoperirile de la Fergile, cât mai ales, prin alte analogii, unele mai târzii, săbiile și cuțitele de luptă de la Telești-Drăgoiești se pot încadra în perioade de timp sugerată de categoriile ceramice.

La fel, psaliile zăbalei din tumulul nr. 2, diferite ca tip de cele de la Fergile, își află o analogie perfectă la Coțofenii din Dos, datată acolo în prima jumătate a secolului al IV-lea a. Chr⁸¹.

În fine, brățara, piesă de podoabă mai semnificativă, aflată în T₂₆, probabil un import grecesc, datează și ea, mai ales prin analogiile dobrogene, în secolul al IV-lea, dar cu prelungiri și în secolul al III-lea a. Chr⁸².

Ținând deci cont de tipurile de inventar, de asocierea lor în morminte, ca și de analogiile menționate, se poate afirma că necropola de la Telești-Drăgoiești nu aparține doar secolului al V-lea a. Chr⁸³. Analiza detaliată a materialului descoperit arată că necropola a putut începe

spre sau cândva la sfârșitul secolului al V-lea a. Chr, dar a evoluat sigur și în secolul IV a. Chr., dacă a atins mijlocul sec. IV a.Chr. sau a depășit cu ceva această dată este însă greu de spus.

Datorită caracterului auster al majorității mormintelor, o stratigrafie orizontală este superfluă. Totuși, cele mai târzii înmormântări par a fi cele în care apare ceramică cenușie de mai bună calitate, adică mormintele din tumulii nr. 25, 26, 27, 28, 40, 43. Ipotețic, se poate aprecia că T_{43} , unde a fost găsit singurul vas (strachină) lucrat la roată, este cel mai târziu, împreună cu T_{26} (cu brățara de bronz) și T_2 cu zăbală. Nu este deloc exclus ca zăbala cu psalii din acest tumul să preceadă în timp psalia identică aflată la Coțofenii din Dos.

În concluzie, se poate afirma că necropola de la Telești-Drăgoiești se încadrează în Grupul Ferigile (numit și Bârsești-Ferigile), dar ca datare se plasează într-o etapă mai târzie decât cea în care evoluează necropola eponimă.

Se poate deci afirma că necropola de la Telești-Drăgoiești reprezintă - până acum – cel mai important obiectiv arheologic cercetat în zona subcarpatică centrală a Olteniei, pentru perioada respectivă. Importanța acestei necropole rezidă mai ales în faptul că ea arată modul în care a continuat evoluția culturii autohtone în etapa posterioară necropolei de la Ferigile.

Abstract:

The Necropola from Telești-Drăgoiești has the rite of incineration. It was used the rite of deposit storing the burnt material on the antic ground. All this material was deposited in vases or on river boulders.

The funeral inventory consists of vases, cups, jars, swords, little vases, bowls, daggers, tops of spears, jewellery.

This necropola is dated in the IV th little knives century b.C.

NOTE:

1. Al. Vulpe, **Ferigile**, planșa I/2,4,11.
2. Gh. I. Petre, Al. Vulpe, **Arhivele Olteniei**, N.S., 1994, p.30, fig. 3/1,2.
3. Gh. I. Petre, **SCIV**, 22, 1971, 4, fig. 2/2.
4. Gh. Calotoiu și colaboratorii, **Mărturii arheologice în Gorj**, p. 101.
5. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, 1956, fig. 178/1-2.
6. Vi. Zirra și colaboratorii, **Dacia**, N.S.,XXXVII, 1993, p. 121, fig. 30/5,7,9.
7. P. Gherghe, **Thraco-Dacica**, VIII, 1-2, 1987, p.141.
8. C. Buzdugan, **Carpica**, I, 1968, p. 89, fig. 3/2,5.
9. Al. Vulpe, **Ferigile**, pl. I.
10. C. Buzdugan, **Carpica**, I, 1968, p. 84, fig. 2/3.
11. I. Nemeti, **Studii și comunicări**, Satu-Mare, 1972, p. 134, pl. 35/2,4.
12. Al. Vulpe, **Ferigile**, pl. I/12.
13. Vi. Zirra și colaboratorii, **op. cit.**, p. 121, fig. 30/8.
14. M. Irimia, **Pontica**, 14, 1981, p. 113, fig. 13/14.
15. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 39-40.
16. Al. Vulpe, **Ferigile**, pl. XII/1-28.
17. Gh. I. Petre, Al. Vulpe **Arhivele Olteniei**, N.S., 9, 1994, p. 34, fig. 6/42-43.
18. Gh. I. Petre, **SCIV**, 22, 1971, 4, fig. 2/4.
19. Idem, **Materiale**, IX, 1970, p. 485, fig. 212/1.
20. **Ibidem**, p. 476, fig. 6/1-2.
21. Gh. Calotoiu și colaboratorii, **Mărturii arheologice în Gorj**, p. 101.
22. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, II, 1956, p. 432, fig. 156/1.
23. Vi. Zirra și colaboratorii, **Dacia**, N.S., XXXVII, 1993, p. 116, fig. 27/1-5.
24. P. Gherghe, **Thraco-Dacica**, VIII, 1-2, 1987, p. 143.
25. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 49-51, pl. X.
26. vezi V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, **Civilizația dacică**, p. 88, fig. 38.
27. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 46-47, pl. VI/2-4.
28. Gh. I. Petre, Al. Vulpe, **Arhivele Olteniei**, N.S., 9, 1994, p. 30, fig. 3/5.
29. Idem, **SCIV**, 22, 1971, fig. 4/1.

30. **Ibidem**, p. 487, fig. 7/9.
31. **Ibidem**, p. 487.
32. Gh. Calotiu și colaboratorii, **Mărturii arheologice în Gorj**, p. 101.
33. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, II, 1956, p. 447,, fig. 174/6.
34. Vi. Zirra și colaboratorii, **Dacia**, N.S. XXXVII, 1993, p. 119, fig. 29/16-19.
35. V. Vasiliev, I.Al. Aldea, H.Ciugudean, **Civilizația dacică**, p.88 (tipul Vib), fig.38/11- 25.
36. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 47-49, pl. VII-VIII.
37. **Ibidem**, p. 54, pl. VI/18-22,25.
38. **Ibidem**,p. 49.
39. G. Florea, **Ceramica pictată în Dacia preromană**, (sec.I a.Chr.–I p.Chr 1998, pl. 22).
40. V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, **Civilizația dacică**, p. 91, fig.42/4-20; 43).
41. V. Vasiliev, **AMN**, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 88-89.
42. V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean, **Civilizația dacică**, p. 61.
43. Idem, **Civilizația dacică**, p. 60, fig. 21/16-19.
44. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 74, pl. XXVI/14,15.
45. **Ibidem**, pl. XXVI/13.
46. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 61.
47. D. Berciu **APO**, p. 381, fig. 212/1.
48. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, II, 1956, p. 413, fig. 137/3.
49. Al. Vulpe, **Ferigile**,p. 62.
50. I. Glodariu, E. Iaroslavchi,**Civilizația fierului la daci**, p. 138 (tipul III), fig. 71/4.
51. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 50, fig. 19, pl. XVI/2.
52. Idem, **Ferigile**, p. 61-62, pl. XVII.
53. I. Glodariu, E. Iaroslavski, **Civilizația fierului la daci**, p. 139, fig. 72/6-9.
54. V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, **Civilizația dacică**, p. 54-56, fig. 17/1,3-5.
55. V. Vasiliev, **Sciții**, pl. 13/2-3; pl. 14/1.

56. Al. Vulpe, **Ferigile**, pl. XV.
57. V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, **Civilizația dacică**, p. 46, fig. 16/5-7.
58. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 62, pl. XVIII.
59. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, II, 1956, p. 441, fig. 165/3.
60. S. Morintz, **Materiale**, VI, 1959, p. 243, fig. 5/4.
61. Vl. Zirra și colaboratorii, **Dacia, N.S.**, XXXVII, 1993, p. 138, fig. 42/2,5, În necropola de la Sanislău, din nord-vestul României, contemporană cu cea de la Telești-Drăgoiești, apar de asemenea cuțitașe curbe; vezi I. Nemeti, **Dacia, N.S.**, XXVI, 1982, p. 133, fig. 5/6,14; fig. 6/12; p. 139, fig. 18/20.
62. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 64, pl. XX.
63. D. Berciu, **APO**, p. 318.
64. D. Berciu, E. Comșa, **Materiale**, II, 1956, p. 426, fig. 149/1-5.
65. Gh. Calotiu și colaboratorii, **Mărturii arheologice în Gorj**, p. 101.
66. E. Moscalu, **Oltenia**, III, 1980, p. 21, fig. 1/1.
67. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 67, fig. XXI/6.
68. Eugenia Popescu, Al. Vulpe, **Dacia, N.S.**, 26, 1982, 1-2, p. 98, fig. 18/f; pentru datare vezi p. 112.
69. Vl. Zirra și colaboratorii, **Dacia, N.S.**, XXXVII, 1993, p. 138, fig. 42/3.
70. M. Dušek, **Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin**, Bratislava, 1966, pl. 5/17; 24/14; 34/2.
71. M. Párducz, **Acta Archaeologica Hungarica**, II, 1-4, 1952, p. 148, fig3, pl. LXIV/5; LXV.
72. M. Irimia, **Pontica**, I, 1968, p. 218-219, fig. 31.
73. E. Bujor, **SCIV**, VI, 1955, p. 575, pl. I/11; idem, **Dacia, N.S.**, II, 1958, p. 135, fig. 7/11.
74. G. Simion, **Peuce**, II, 1970, p. 118, fig.34.
75. Al. Vulpe, **Ferigile**, pl. XXV.
76. S. Teodor, **Tharco-Dacica**, II, 1981, fig. 34/2-3.
77. Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 87.
78. Pentru ornamente de la Ferigile, derivate din cultura Basarabi, vezi Al. Vulpe, **Ferigile**, p. 56-57.
79. I. Nemeti, **Dacia, N.S.**, XXVI, 1-2, 1982, p. 133, fig. 6/1.
80. Vl. Zirra și colaboratorii, **Dacia, N.S.**, XXXVII, 1993, 1-2, p. 115, fig. 26/12.
81. **Ibidem**, p. 138, fig. 42/3.
82. Vezi notele 74-76 din studiu.
83. Cum se aprecia cu peste un deceniu în urmă, în **Litua**, III, 1986, p. 69.